

ПРОБЛЕМА ЦІННОСТЕЙ В РОСІЙСЬКІЙ ФІЛОСОФІЇ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.): МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена методології аналізу цінностей, їх взаємозв'язку зі смыслом життя людини у російській традиції філософування (ХІХ – ХХ ст.).

Вступ

Культурне обличчя сучасної України зазнає радикальних трансформацій. Більшість із них є зумовленими соціальними, економічними, політичними явищами та подіями. Сама відкритість українського суспільства сприяє проникненню на територію нашої держави цінностей різного ґатунку, різноманітних релігійних практик і технологій. Усі вони, нагадаємо, є досить «витонченими» і тому надзвичайно привабливими для суспільства. Наприклад, тим, що пропагують альтруїзм, гуманізм, зрештою – особистісну або групову солідарність, що постає особливо актуальним для багатьох верств населення. Однією з проблем, яка виникає перед дослідником соціокультурного простору України, є проблема диференціації цінностей, тобто, як, у який спосіб відрізнити цінності істинні й неістинні.

Аналіз публікації

Проблема цінностей як головної складової людини викликала і викликає інтерес у багатьох дослідників. Вона знаходилася в полі дослідницької уваги таких відомих дослідників, як С.Аверінцев, М.Алпатов, В.Андрущенко, В.Бичков, М.Гайдеггер, Л.Губерський, А.Гулига, М.Каган, О.Лосєв, М.Попович, М.Михальченко, Ж.-П.Сартр, В.Табачковський, М.Шелер, В.Шинкарук та ін.

Для представника французької екзистенційної філософії Ж.-П.Сартра очевидним є те, що Бога немає, а якщо Він не існує, тоді немає і порядку, а людина втрачає сенс власного життя. Для видатного російського письменника Ф.Достоевського, якщо Бог не існує, тоді все дозволено, він постійно коливається у своїй філософській прозі – чи є Бог, чи Його немає. Фактично, «пошуки Бога» - це пошуки сенсу власного життя. Російський неокантіанець О.Введенський зазначав, що у «людському житті або взагалі не існує ніякого сенсу, або він залежить від такої мети, що здійснюється поза життям людського роду, його минулого, сучасного і майбутнього» [1, с.123]. Німецький філософ Е.Фромм вважає, що дехристиянізація не може бути рівнозначною відходу від релігійної свідомості як такої, оскільки зберегти систему духовних цінностей людини і соціуму можливо тільки при збереженні вродженої й вічної потреби людини у вірі, потреби такого ж характеру, як потреба в їжі або сексуальний потяг. На думку Е.Фромма, порятунок цінностей залежить від розриву з церковністю організованої, традиційної релігії, а пошуки Бога переходять до аспекту психоаналітичного лікування людських душ. Для представника французького екзистенціалізму А.Камю втрата сенсу – це коловорот прозаїчного, нецікавого життя. Така втрата може відбутися у кожній «людині з натовпу», тому що такий коловорот – це ранок, транс-

порт, контора або фабрика, обід, вечерея, сон і так до пенсії, а там вже і цвинтар поруч («Нудота»). В іншому творі, «Міф про Сізіфа», А. Камю розкриває власне незадоволення станом людського знання і наголошує, що Істина, якщо б її можливо було досягти, повинна розкривати вічний, метафізичний благоустрій суцього, мудрість Божественного Творця. У західноєвропейській філософії минулого століття, яка представлена такими видатними постатями, як Ж.Марітен, Г.Марсель, Е.Муньє, П.Тейяр де Шарден, К.Ясперс та ін., точка відліку для пошуків Бога поступово переміщується до внутрішнього: з буття як такого, яке занурено у мовчання, «Буття любить скриватися» (М.Гайдеггер), на окрему особистість, яка на самоті «чує голос» із таємної душевної глибини. Дійсно, у Франції минуле століття було століттям «християнського відродження», яке відбувалося під знаком поступового переходу від трансцендентно-томістського розуміння Бога до персоналістично-іманентного. Різні за своїми віросповіданнями мислителі – С.Кіркегор, К.Ясперс, Л.Шестов розкривають приреченість людини - її самотність, неможливість пізнати Універсум, втрату цінностей свого життя, абсурдність і безґрунтовність її існування.

Безперечно, ця проблема залишається актуальною і на початку ХХІ ст. і виникає низка питань: чому людина сьогодення втратила духовність? чому спілкування постає суто прозаїчним, матеріальним? що саме втратило людство в порівнянні з минулим?

Метою статті є аналіз цінностей, які є домінуючими і функціонують у російській традиції філософування кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Основною частиною

Чому саме до цієї традиції ми звертаємося? Надбаня російської філософії зазначеного періоду належать не тільки Росії, але належать цілому світові. Достатньо згадати такі імена, як Вол.Соловйов, Л.Толстой, В.Розанов, С.Булгаков, Ф.Достоевський, П.Флоренський, М.Бердяєв, Л.Шестов, С.Франк та багато інших імен, які постали важливим для різних культур у світі. Західноєвропейська, американська, японська та ін. культури давно звернули увагу на цих мислителів як носіїв загальнолюдських цінностей, на їх вчення, теорії та концепції як скарбницю віри, надії, любові, справедливості, гідності. Слід також підкреслити, що цінності в працях російських філософів не завжди розглядаються як такі, що пов'язані з християнством. Так, наприклад, М.Бердяєв і Л.Шестов пов'язують природу цінностей із природою людини, з її внутрішнім змістом, з духовністю. В такий спосіб можна провести розподіл цінностей як цінностей релігійного і нерелігійного (світського) характеру.

Релігійні цінності завжди мають свою вершину,

найвищу цінність – Бога, Абсолют, який і впливає на формування системи цінностей віруючої людини. Людина вчиняє, думає, спілкується з орієнтацією на цей Абсолют, на Бога, який усе бачить, про все знає, який опікується нею, любить і допомагає.

Світські цінності – це такі цінності, що функціонують у конкретному суспільстві, вироблені його членами, є домінуючими у всіх процесах людської життєдіяльності. Цінностями є такі соціальні відносини, що є виразом цілісності, життєздатності певної спільноти, спільності, соціуму. Людина має вільний вибір щодо систем цінностей, між якими існує конкуренція. Але яку систему обере людина – це вже залежить від її оточення, виховання, прагнень та установок. Певна система цінностей «керує» життям людини, її вчинки повинні відповідати цій системі. Але не слід розуміти, що людина один раз і назавжди обирає для себе якусь усталену систему, йдеться про динамічний характер цінностей. Сама людина є динамічною системою, а головним принципом системи є її постійна мінливість, інакше вона просто «розвалиться».

Цінності мають і свої функції. До них належать, по-перше, регулятивна функція, яка є однією з найважливіших. Засобами регулювання є ті норми, ідеали, принципи, традиції, звичаї та ін. – усе те, що міститься у собі цінності людини і соціуму. Цінності мають і оціночну функцію, людина постійно розглядає вчинки, мотивацію, прагнення, бажання з точки зору їх ціннісної значущості. Наприклад, коли у листуванні, щоденниках мислителів, вчених або митців XIX ст. йдеться про оцінку художньої творчості, то таку оцінку можна порівняти тільки з відправами жерців, які були певні у своїй причетності до клану обраних, тих, кого допустили до скарбниці езотеричних таємниць, святилище таємниці. А російський поет В.Брюсов проголошував, що тільки мудреці та поети є охоронцями таємниці і віри як вищих цінностей людини.

Третя функція – це орієнтаційна, яка дозволяє виробити певну стратегію, «проект» власного життя, розробити власну «ієрархію цінностей», власну поведінку. В якості четвертої функції слід виділити мотиваційну функцію цінностей. Людина є діяльністю істотою і в процесі діяльності вона або реалізує певні цінності, або ні. Мотив – це завжди те, що передує вчинку і він завжди містить у собі конкретні цінності. Безперечно, що бувають мотиви, що спрямовані на ницість, є такі, що спрямовані на благо, а бувають і примусові мотиви. П'ята функція – це пізнання та інформація. Вже дитина розрізняє позитивні й негативні цінності, це, фактично, – освоєння і засвоєння або набуття знання етичного плану: принципів, норм, стереотипів поведінки та ін. – тобто, всього того, з чого складається система цінностей у тому чи іншому суспільстві. І остання функція цінностей – це комунікативна. Моральність і мораль забезпечують взаєморозуміння і спілкування людей на основі спільних, зрозумілих цінностей. У цьому зв'язку слід навести положення відомого дослідника С.Московічі, який зазначає, що мас-медіа не впливають безпосередньо на людину, а їх вплив відбувається завдяки групам сусідів, родині, друзям [2]. Людина обговорює з ними ті або інші події, може змінити свою думку завдяки таким дискусіям. Таким

чином, з одного боку, цінності нібито існують у комунікативному просторі, а з іншого боку – створюються членами соціуму.

Усі вищезазначені функції цінностей пов'язані з головною цінністю людини – сенсом і призначенням її життя. Постановка цього питання у своїй ранній формі була виражена у старозавітній книзі Екклезіаста. Стародавній мислитель, який аналізував усе, що відбувається на Землі, робить висновок, що це – «марна марнота! говорить речник; марнота над марнотами, - все марне!» (Книга Екклесіаста, 1:2); «видав я все, що робиться під сонцем: що ж? усе марнота і мука для духа» (Книга Екклесіаста, 1:14) [3].

Питання про сенс життя – це питання про розуміння життя, питання «не чому?», а «для чого?» живе людина. А.Камю зазначав, що єдиним питанням є наступне: ціннісним є життя або ні, варто воно того, щоб його прожити. Усе інше має в житті людини другорядне значення. Проблему смислу життя досліджували представники античної філософії, філософи і теологи доби Середньовіччя, вона була предметом роздумів мислителів Ренесансу і Нового часу. Питання про смисл життя було предметом інтересу вчених Г.Ляйбніца і А.Ейнштейна, математика і філософа Б.Паскаля, представників німецької філософії І.Канта, Г.Фіхте, Гегеля, А.Шопенгауера, М.Гайдеггера, К.Ясперса та ін., письменників і поетів В.Гюго, А.Чехова, Ф.Саган, Г.Ібсена, В.Малларме, Г.Бодлера, А.Роб-Грійє, В.Вулф та ін.

Сенс життя – це поняття багатоаспектне. Його неможливо звести до задоволення якихось потреб, інтересів, його можна знайти тільки в *системі цінностей, головною з яких є життя*. Сенс життя щільно пов'язаний з ідеалом, він обумовлений відповідальністю і совістю, він осмислюється і *реалізується в умовах дійсності й реальності*. Людина самостійно визначає смисл свого життя, але з самим смислом людина може вчиняти варіативно, не сприймати долю фатально. Людина є вільною у використанні власних сил і у ставленні до інших людей, до самої себе, до суспільства, тому що в житті немає і не може бути одного-єдиного сенсу, людина сама, завдяки своїм діям, вчинкам і думкам надає життю ту чи іншу цінність, той або інший сенс – любов, кохання, родина, діяльність і т.п. Сенси і цінності людського життя виступають як *багатокомпонентна система*.

І.Кант визначив завдання своєї філософії – це проблема людини та її цінностей. Сенс людського життя, на думку німецького філософа, – не поза людиною, а в ній, цей сенс є іманентним особистості. Сенс життя, зазначає мислитель, не існує сам по собі як деякий атрибут реальності, він – в усвідомленні людиною свого буття; суто людський смисл поведінці людини, її життю надає добровільне підкорення моральному закону. Ідеї І.Канта щодо значущості життя людини були розвинуті іншими представниками німецької філософії – І.Фіхте, Г.Гегелем, М.Гайдеггером, представниками «філософії життя» та ін. На думку М.Гайдеггера, буття неможливо визначити, але питання щодо буття не позбавлено смислу. Це – сенс буття людини, тобто проблема буття є проблемою людини, яка запитує про буття, переживає його.

У ХХ ст. проблема сенсу життя людини обговорювалася представниками різних філософських напрямів і шкіл. Австрійський філософ і психіатр В.Франкл обґрунтував наступні положення: а) прагнення до сенсу – вроджена якість людини; б) сенси не вигадуються, не створюються самими людьми, їх необхідно шукати і знаходити; в) смисли не надані людині, вона не може виробити їх сама, людина обирає тільки *призначення*, яке і надає смисл її життю; г) у пошуках сенс допомагає совість; д) сенсу необхідно не тільки відшукати, але й *здійснити*, а *здійснення смислу є процесом складним, він вимагає прийняття рішень і відповідальності*. На нашу думку, коли людина реалізує смисл, вона творить саму себе, на ґрунті реалізації певних сенсів виникають нові й т.д. й т.д. – до нескінченності.

На думку В.Франкла, сенс життя людини міститься у собі *систему цінностей, головними з яких є цінності творчості, цінності переживання і цінності відносин, а в системі цінностей головною є цінність самого життя людини*.

Релігійна концепція сенсу життя орієнтує людину на пошуки смислу або смислів поза межами дійсного земного життя. Згідно з релігійним підходом, сенс життя від початку знаходиться в глибинній основі буття. Доля людини визначена або передвизначена, земне життя – явище тимчасове, так, у християнстві вона повинна жити з Христом і в Христі. Представники релігійної філософії вважають питання про сенс життя людини власною прерогативою і долають песимізм матеріалістів в такий спосіб, що виносять цю проблему поза межі земного життя. Так, російський філософ О.Введенський вважав, що вірити в сенс життя логічно дозволено тільки в тому випадку, якщо ми віримо, що наше життя є *шляхом, який веде нас до абсолютно цінної мети, але ця мета знаходиться поза земним життям, і при тому здійснюється завдяки земному життю*. Він вважає, що відносно ціннісні цілі є цінними не самі по собі, а лише в залежності від верховної цілі, для якої вони слугують засобом. Отже, якщо немає тієї абсолютно ціннісної мети, тоді не можуть існувати і відносно ціннісні цілі. Якщо людина не вірить в таку абсолютно ціннісну мету, тоді її життя позбавлено сенсу. Другою умовою російський філософ вважає віру в особистісне безсмертя. Він розрізняє поняття «земне існування людини» і «особистісне існування», де перше є кінцевим, а друге – нескінченим.

Саме проблема сенсу життя є проблемою пошуку і розкриття в собі субстанціонального добра, тобто Бога, оскільки Бог є носієм добра, постільки відбувається єднання з Ним, обожнення («деїфікація»), рух до вічного життя. Сенс життя людини в християнстві, ісламі, юдаїзмі – це служіння Абсолюту, виконання Його волі. Християнське рішення проблеми безсмертя людини ґрунтується на психофізіологічному дуалізмі, душа і тіло виступають двома початками в людині. Російські релігійні мислителі розглядають сенс життя людини як певний аспект вчення про Боголюдство, тому що вищим сенсом є служіння верховному і абсолютному благу, яке втілено в Богові. Для їх поглядів є характерним те, що поняття «сенс життя» вони виводили поза межі *дійсності та переводили його на рівень реальності*. Наприклад, Вас.Розанов

вважає, що мета людського життя знаходиться у задоволенні духовних потреб людини вищими цінностями, в реалізації істинних релігійних, філософських, естетичних і моральних цінностях. Справжньою метою життя є три прагнення – пізнання істини, збереження свободи і спрямованість до добра. Звідси він виводить три кінцевих мети людського існування: Все-ведення, Добро і Свобода. Таким є і щастя людини. Три кінцеві мети життя людини регулюють норми її діяльності. Першою нормою є підкорення принципів колективного життя закону особистої моральності. Цим забезпечується взаємодія суспільства з індивідуальністю. Друга регулятивна норма – це родина як організм, у якому людина розчиняється, сім'я існує як єдине ціле. Третя норма, або цінність, – це релігія, зокрема християнство, завдяки якій людині залишається тільки прислуховуватися, але не шукати знову (Вас.Розанов).

Інший російський філософ, В.І.Несмелов, наголошував, що особистість набуває цінність і сенс тільки в християнській релігії. Але для розвитку цієї *нескінченної цінності* необхідне нескінченне життя і саме християнство гарантує людині дійсне існування такого життя. Людина живе на Землі не для смерті, а для вічного життя. Віра у нове життя визначає смисл існування для людини і водночас є єдиним обґрунтуванням моралі та моральності. Несмелов, зазначає, що зміст життя людини у дійсності ніколи не відповідає тому принципу, задля якого цей ціннісний зміст створюється людьми, тобто принцип блага життя. Така постійна невідповідність і примушує людей постійно звертатися до визначення самого принципу – у чому слід бачити благо життя і де шукати це благо. Відповідь на це питання, на думку В.І.Несмелова, міститься у Божественному Одкровенні як про людину, яка є образом і подобою свого Творця. Звідси – ключ до осягнення таємниці людини як вищої цінності в світі й таємниці її життя – у розкритті сутності первородної гріховності та вибору шляху до Царства Небесного. Відомий російський філософ Є.М.Трубецької питання про цінність життя людини розглядає в ракурсі існування Абсолютної свідомості, Всеєдиного розуму, Бога, які містять у собі вищі цінності. Людина, на думку Є.М.Трубецького, не є самостійною істотою, а тому не може самостійно вирішувати проблеми свого буття, самостійно обирати цінності, що закладені Абсолютною свідомістю. Тварний світ рухається по Божественному шляху і він наближається до Божественного завдяки силі Бога – Софії. Але наближення до Бога як вищої цінності, вищої мети, на думку російського філософа, здійснюється у дійсному, повсякденному житті. Чим більше задоволення людина має від земних цінностей, тим меншим є її прагнення до Вищих Цінностей. Звідси – необхідною умовою досягнення вищого смислу життя є страждання і негаразди, які руйнують ілюзію того, що сенс досягнуто. Задоволення земних потреб призводить до зниження потреби у духовному, а духовний підйом, навпаки, відбувається завдяки тяжким випробуванням. Умовою «співдружності» людини і Бога є оволодіння людиною вищими цінностями – любов'ю, співстражданням, совістю та ін.

С.Л.Франк як більш пізніший представник розробки проблеми цінностей у пов'язаності із сенсом

життя людини створив виразний фінал російської філософської симфонії, що розкриває значення й силу соборної свідомості.

На думку С.Л.Франка, конкретне осмислення кожного особистого життя як Божественного образу здійснюється завдяки його співвіднесенню з трансцендентною «Повнотою» життя і сенсу, тобто у свідомості Бога, яка є таємничою, а це означає підтримку постійного спілкування з Богом. Вищою цінністю земного буття є порятунок світу, який можливий через «обожнення» самого світу і людини – через подолання самої форми світового буття, завдяки акту Божественної Благодаті, а завданням людини є бути «провідником» вищих цінностей.

Висновки

У такий спосіб, російські релігійні філософи вважають, що сенс життя пов'язаний із духовністю, з оволодінням вищими цінностями на Землі, і завдяки чьому і відбувається спасіння людини й світу. Сенс життя міститься в Богові та вирішується в межах Боголюдства (С.Франк, С.Трубецької, В.Несмелов). На нашу думку, цінністю російської традиції філософування є те, що людина розглядається як вища мета буття. Це особливо є важливим для української дійсності, коли в умовах ринкової економіки головну цінність життя та його сенс є суто економічним інтересом, коли цінності перебувають на другорядному плані. Об'єктивний підхід дозволяє говорити, що сенс життя людини є в такій діяльності, яка відповідає цінностям широкого кола осіб, з якими взаємодіє людина, тобто велике значення в процесі формування і розгортання цінностей має комунікативна функція.

И.И. Сколеба

ПРОБЛЕМА ЦЕННОСТЕЙ В РОССИЙСКОЙ ФИЛОСОФИИ (КОНЕЦ XIX НАЧАЛО XX ВВ.): МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ
Статья посвящена методологии исследования ценностей, их взаимосвязи со смыслом жизни человека в русской традиции философствования (XIX – XX ст.).

I. Skoleba

THE PROBLEM OF VALUES IN RUSSIAN PHILOSOPHY (XIX – BEGINNING OF XX C.): METHODOLOGICAL ASPECTS OF RESEARCH
The article considered the problem of values and human senses in the philosophical and religious studies aspects, in Russia (XIX –XX centuries).

УДК 31637:111.32

Л.В. Терехова, аспірантка

ФІЛОСОФСЬКИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТРАКТАТУ «LIBER VITAE MERITORUM» ХІЛЬДЕГАРДИ БІНГЕНСЬКОЇ

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті висвітлено основні аспекти літературно-філософської спадщини Хільдегарди фон Бінген у зв'язку із інтелектуальним тлом епохи Середньовіччя, проаналізовано моральне вчення містика у трактаті «Liber vitae meritorium».

Вступ

Актуальність дослідження обумовлена необхідністю діалогу вітчизняної наукової думки із світовою. Прикра схильність до упереджень, притаманна людській свідомості, особливо руйнівною виявляється для мислення наукового. Одним із таких упереджень тривалий час залишалося ігнорування творчості жінок доби Середньовіччя. Міф про неповноцінність жіночої творчості, народжений низьким соціальним статусом жінки у середньовічному суспільстві, транслювався до XX ст. і підтримувався навіть апологетом фемінізму Симоною де Бовуар. У науковій спільноті твори жінок-містиків навіть здобули назву «вульгарна

Окрім того, аналізувати цінності як систему можна тільки у безпосередньому зв'язку зі становленням та розгортаннями сенсу життя людини, у пов'язаності зі самою особистістю, в її *дійсному житті*. Сенс життя виступає особистісним феноменом, у своїй суті, сенс життя містить у собі щось надіндивідуальне, надособистісне, що пов'язує життя людини з надособистісною системою, яка дає можливість робити свободний вибір. Таке над особистісне може розумітися по-різному. У філософії, науці – це Всесвіт, історичний процес, торсійні поля та ін., в релігії – Бог, Абсолют, Вища Духовність. Вища Реальність та ін.

Наступний висновок стосується того, що сенс життя формується та усвідомлюється завдяки певному світоглядному, філософському або релігійному, ґрунту. Сенс життя виконує інтегруючі аксіологічні функції, виявляється для людини філософською або релігійною синтезою її свідомості і самосвідомості. Окрім того, смисл життя не надається людині, а створюється нею. Сенс, як і цінності, дати неможливо, їх необхідно відшукати, людина здійснює свої сенси і реалізує саму себе як духовну істоту.

Список літератури

1. Введенский А. Условия позволительности веры в смысл жизни. // А.Введенский. Философские очерки. – Вып. 1. – СПб.: Шиповник, 1901. – С.119 – 135.
2. Московичи С. Век толп. Исторический трактат по психологии масс. /С.Московичи. - / Пер. с фр. Т.П. Емельяновой. – М.: Изд-во «Центр психологии и психотерапии», 1996. – 230 с.
3. Святе Письмо Старого і Нового Завіту / Пер. П.О.Куліша, І.С.Левицького і Пулюя. – Ювілейне видання (1903 – 2003). – К.: Українське Біблійне товариство, 2003. - 1014 с.

теологія». Для перегляду цього кліше необхідним було усвідомити строкатість та неоднорідність Середньовіччя, його парадоксальність. Жодне поняття не тлумачилося однозначно впродовж всієї епохи, навпаки, іноді зміст поняття міг змінюватися на діаметрально протилежний. Жак Ле Гофф, вказуючи на парадоксальність Середньовіччя, завважає на наявності у ньому парних категорій: тіло і душа, світло й темрява, добро і зло, чоловіче й жіноче.

Поява цих опозицій уможливорюється завдяки символізму середньовічної культури [1, с.7]. З точки зору середньовічної людини, світ живих людей та феноменів має над собою ще й світ чистих понять.